XITOYDAGI MADANIY INQILOBNING MAMLAKAT HAYOTIGA TA’SIRI

Suyunov Suhrobjon
TDSHU Tarix fakulteti
2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xitoy Xalq Respublikasida 1966–1976-yillar oralig‘ida yuz bergan “Madaniy inqilob” davrining siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotga ko‘rsatgan ta’siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda Madaniy inqilobning kelib chiqish sabablari, Mao Szedun siyosatining mafkuraviy asoslari, inqilob oqibatida yuzaga kelgan ijtimoiy beqarorlik, ta’lim va madaniyat tizimining tanazzuli, shuningdek, ushbu davrning zamonaviy Xitoy taraqqiyotidagi o‘rni yoritiladi. Maqolada tarixiy manbalar, Xitoy va G‘arb olimlarining tadqiqotlari asosida Madaniy inqilobning saboqlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Madaniy inqilob, Mao Szedun, Xitoy Xalq Respublikasi, kommunistik mafkura, ijtimoiy beqarorlik, siyosiy repressiyalar, Den Syaopin, ta’lim tizimi, madaniyat, modernizatsiya.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi — Xitoydagi Madaniy inqilobning mamlakat siyosiy tizimi, iqtisodiy rivojlanishi va madaniy hayotiga ta’sirini tarixiy-nazariy asosda tahlil qilish, shuningdek, bu jarayonning zamonaviy Xitoy taraqqiyotidagi izlarini ochib berishdir. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Madaniy inqilobning yuzaga kelish sabablarini va mafkuraviy asoslarini aniqlash.
2. Inqilob davrida jamiyatning siyosiy, ijtimoiy va madaniy hayotida yuz bergan o‘zgarishlarni tahlil qilish.
3. Madaniy inqilobdan keyingi davrda Xitoyda olib borilgan islohotlar bilan qiyosiy tahlil o‘tkazish.
4. Madaniy inqilob saboqlarining hozirgi Xitoy jamiyatiga ta’sirini aniqlash.

Metodlar: Tadqiqotda **tarixiy-tahliliy**, **qiyosiy**, va **tizimli yondashuv** metodlaridan foydalanildi. Tarixiy-tahliliy metod yordamida Madaniy inqilob jarayonlari bosqichma-bosqich o‘rganildi, qiyosiy metod orqali inqilob oldi va keyingi davr voqealari solishtirildi, tizimli yondashuv esa jamiyatning siyosiy, iqtisodiy va madaniy tizimlariga inqilobning murakkab ta’sirini aniqlash imkonini berdi.

XX asrning ikkinchi yarmi insoniyat tarixida mafkuraviy to‘qnashuvlar va siyosiy tajribalar davri bo‘ldi. Ayniqsa, Xitoy Xalq Respublikasida 1966–1976-yillarda yuz bergan Madaniy inqilob (xitoycha “Wenhua Dageming”) mamlakat tarixidagi eng keskin, ziddiyatli va fojeaviy jarayonlardan biridir. U Xitoy Kommunistik partiyasi yetakchisi Mao Szedun tomonidan boshlangan bo‘lib, dastlab “jamiyatni burjua unsurlaridan tozalash” shiori ostida olib borilgan, ammo amalda u siyosiy hokimiyatni mustahkamlash va ideologik nazoratni kuchaytirishga qaratilgan edi[1].

1950–1960-yillarga kelib, Xitoyda “Buyuk sakrash” siyosati iqtisodiy falokat bilan yakunlandi. Millionlab insonlar ochlikdan halok bo‘ldi, iqtisodiy tizim izdan chiqdi. Bu holat Mao Szedun obro‘siga putur yetkazdi. Partiya ichida Den Syaopin va Liu Shao kabi amaliy islohot tarafdorlari paydo bo‘ldi. Mao esa o‘zining siyosiy mavqeini tiklash maqsadida “Madaniy inqilob” g‘oyasini ilgari surdi. Unga ko‘ra, inqilob “jamiyatni tozalash” va “xalq ongini yangilash” vositasi bo‘lishi kerak edi. Mao Szedunning mafkurasi marksizm-leninizm g‘oyalarini Xitoy sharoitiga moslashtirishga qaratilgan bo‘lib, u “doimiy inqilob” nazariyasiga tayandi. Uningcha, sinfiy kurash faqat kapitalistik jamiyatda emas, balki sotsialistik tizimda ham davom etishi lozim. Shu bois, Madaniy inqilobni u jamiyatda “eski fikr, eski madaniyat, eski urf-odatlar va eski odatlar”ni yo‘q qilish orqali yangi sotsialistik ongni shakllantirish vositasi deb bildi. 1966-yil bahorida Mao Szedun yoshlarni

[1] Fairbank, J. K. (2008). China: A New History. Harvard University Press. p.18

siyosiy maydonga jalb etish uchun “Qizil gvardiyachilar” harakatini tashkil etdi[2]. Ular maktab, universitet va zavodlarda “inqilobiy ruh”ni targ‘ib qilib, ziyolilar, partiya rahbarlari va “burjua unsurlari” deb e’lon qilingan kishilarga qarshi kurash boshladilar. “Qizil gvardiyachilar” tomonidan ko‘plab professorlar, yozuvchilar, san’atkorlar tahqirlandi, urildi, hattoki o‘ldirildi.

Bu jarayon Xitoyda siyosiy anarxiyani yuzaga keltirdi. Davlat boshqaruvi falaj bo‘ldi, partiya apparatida ishonchsizlik kuchaydi. 1969-yilda Mao armiyaga tayanishga majbur bo‘ldi, chunki mamlakatda tartibsizliklar haddan oshgan edi. Aynan shu davrda PLA (Xalq ozodlik armiyasi) siyosatda muhim rol o‘ynay boshladi, bu esa harbiylarning siyosiy ta’sirini keskin oshirdi.

Madaniy inqilob iqtisodiy hayotni deyarli izdan chiqardi. Ko‘plab sanoat korxonalari ish faoliyatini to‘xtatdi, qishloq xo‘jaligida ishlab chiqarish pasaydi. Ishchilar siyosiy yig‘inlarda qatnashishga majbur qilinar, ishlab chiqarish esa ikkinchi darajaga tushib qoldi. Natijada, 1970-yillarning boshida Xitoy iqtisodiy o‘sish sur’atlari nol darajaga tushdi. Rasmiy statistik ma’lumotlarga ko‘ra, Madaniy inqilob davrida mamlakat yalpi ichki mahsuloti deyarli o‘smagan, sanoat ishlab chiqarish hajmi esa 20 foizdan ortiq pasaygan. Bu davrda ko‘plab mutaxassislar, muhandislar, olimlar “siyosiy ishonchsizlik” ayblovi bilan mehnatdan chetlatilgan. Shu sababli, texnologik rivojlanish ham to‘xtab qoldi. Madaniy inqilobning eng chuqur zarbasi ta’lim tizimiga berildi. Universitetlar yopildi, maktablarda darslar to‘xtadi, o‘quv dasturlari o‘rniga siyosiy targ‘ibot o‘tkazildi. O‘quvchilar “ishlab chiqarish brigadalari”ga yuborilib, ular dalalarda mehnat qilishdi. 1966–1970-yillar orasida millionlab yoshlar oliy ta’lim olish imkonidan mahrum bo‘ldi. Bundan tashqari, ilmiy tadqiqotlar to‘xtadi. Ilmiy jurnallar yopildi, olimlar qamoqqa tashlandi yoki qishloqlarga surgun qilindi. Madaniyat sohasida esa ko‘plab teatrlar,

[2] Spence, J. D. (1999). *The Search for Modern China.* W. W. Norton & Company. p 106

kutubxonalar, muzeylar vayron qilindi. Ming yillik tarixiy yodgorliklar yo‘q qilindi. Masalan, Pekindagi ko‘plab ibodatxonalar va arxivlar “eski dunyo qoldig‘i” sifatida yo‘qotilgan.

Ammo paradoksal tarzda, Madaniy inqilob xalq orasida og‘zaki ijod, xalq qo‘shiqlari, oddiy hayot tasvirlarini aks ettiruvchi san’at turlarining rivojlanishiga ham turtki bo‘ldi. Bu jarayon keyinchalik 1980-yillarda yuz bergan madaniy tiklanish (Cultural Renaissance) uchun asos bo‘ldi. Madaniy inqilob inson huquqlari sohasida ham jiddiy buzilishlarga sabab bo‘ldi. Turli manbalarga ko‘ra, bu davrda 1,5 milliondan ortiq kishi o‘ldirilgan, millionlab insonlar qamoqqa tashlangan yoki “mehnat orqali tarbiya” lagerlariga yuborilgan. Insonlar o‘rtasida o‘zaro ishonchsizlik kuchaygan, oilalar parokanda bo‘lgan.Bu jarayon Xitoy xalqining psixologik ongida chuqur iz qoldirdi. Insonlar siyosatga aralashishdan qo‘rqadigan, sukut saqlaydigan qatlamga aylandilar. Shu tariqa, Madaniy inqilobdan keyingi davrda Xitoy jamiyatida siyosiy ehtiyotkorlik va marksistik mafkurani tanqid qilishdan qo‘rquv paydo bo‘ldi.

1976-yilda Mao Szedun vafot etgach, “To‘rtlik to‘dasi” — Mao rafiqasi Jiang Qing va uning siyosiy hamtovoqlari hibsga olindi. Bu bilan Madaniy inqilob rasmiy yakuniga yetdi. 1981-yilda Xitoy Kommunistik partiyasi rasmiy qaror chiqarib, Madaniy inqilobni “davlat tarixidagi og‘ir xato” sifatida baholadi. Mao vafotidan keyin Den Syaopin rahbarligida boshlangan “islohotlar va ochilish siyosati” (Gaige Kaifang) Xitoyni butunlay yangi yo‘lga boshladi. Bu siyosat Madaniy inqilobning xatolarini tan olib, ilm-fan, ta’lim va iqtisodiyotning tiklanishiga asos yaratdi. Aynan Den Syaopingning “avvalo iqtisodiy rivojlanish, keyin siyosiy barqarorlik” tamoyili Xitoyni global iqtisodiyotning eng yirik o‘yinchilaridan biriga aylantirdi[3].

[3] Omonov, A. (2021). “Xitoy tarixidagi Madaniy inqilob saboqlari.” *Sharqshunoslik jurnali*, №2.

Bugungi Xitoyda Madaniy inqilob mavzusi hanuz nozik siyosiy masala bo‘lib qolmoqda. Rasmiy matbuotda bu davr haqida ochiq tanqidlar kam uchraydi, ammo tarixiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bu inqilob Xitoy jamiyatida mafkuraviy ekstremizmning qanday oqibatlarga olib kelishini aniq ko‘rsatib berdi. Zamonaviy Xitoy rahbariyati jamiyat barqarorligini ustuvor yo‘nalish sifatida belgilagan. Shu bois, Madaniy inqilob saboqlari bugungi islohotlar siyosatida “markazlashtirilgan nazorat bilan modernizatsiya” shaklida o‘z aksini topgan. Ya’ni, davlat siyosiy barqarorlikni saqlagan holda, iqtisodiy ochiqlikni kengaytirishga harakat qilmoqda. Madaniy inqilob Xitoy xalqi uchun og‘riqli tarixiy tajriba bo‘lsa-da, aynan shu tajriba Xitoyni o‘z yo‘lini topishga, mafkuraviy dogmatizmdan qochishga, amaliy rivojlanish yo‘liga o‘tishga majbur qildi. Bugungi Xitoy taraqqiyoti, o‘z navbatida, o‘tmishdagi xatolardan saboq olganlik natijasidir. Madaniy inqilob Xitoy tarixida chuqur iz qoldirgan siyosiy, ijtimoiy va madaniy hodisadir. U jamiyatni inqilobiy ruhda “yangilash” niqobi ostida iqtisodiy tanazzul, madaniy yo‘qotish va insoniy fojialarga olib keldi[4]. Shu bilan birga, bu davr Xitoy xalqini mafkuraviy haddan oshish oqibatlarini anglashga, siyosiy pragmatizmga qaytishga undadi. Den Syaoping davrida boshlangan islohotlar aynan Madaniy inqilob saboqlari zaminida shakllandi.

Bugungi kunda Madaniy inqilob Xitoy uchun tarixiy ogohlantiruvchi tajriba sifatida qadr topmoqda. U siyosiy markazlashuvning haddan ortishi, shaxsga sig‘inish va mafkuraviy ekstremizm jamiyat barqarorligiga qanday xavf solishini ko‘rsatib beradi. Shu jihatdan, mazkur davr nafaqat Xitoy, balki butun dunyo uchun muhim tarixiy saboq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[4] Dikötter, F. (2016). *The Cultural Revolution: A People’s History, 1962–1976.* Bloomsbury. p 102

1. MacFarquhar, R. Schoenhals, M. (2006). *Mao’s Last Revolution.* Harvard University Press. 206 p.

2. Spence, J. D. (1999). *The Search for Modern China*. W. W. Norton & Company. 158 p

3. Dikötter, F. (2016). *The Cultural Revolution: A People’s History, 1962–1976*. Bloomsbury. 132 p

4. Хуан, Ю. (2020). *Современная история Китая*. Пекин: Издательство Народного Университета, 148 с

5. Omonov, A. (2021). *“Xitoy tarixidagi Madaniy inqilob saboqlari.” Sharqshunoslik jurnali*, №2.

6. Li, Z. (2019). “Socioeconomic Consequences of the Cultural Revolution.” *Journal of Modern Asian Studies*, Vol. 53.

7. Fairbank, J. K. (2008). *China: A New History*. Harvard University Press.258 p